

Тема 9-10. Основи філософського вчення про розвиток. Основний зміст пізнавальної діяльності.

1. Діалектика як вчення про розвиток і універсальні зв'язки. Загальні ознаки і людський критерій розвитку.

2. Принципи діалектики. Категорії діалектики. Закони діалектики, їх методологічне та світоглядне значення. Антиподи діалектики: софістика, метафізика.

3. Поняття „гносеологія”. Проблема пізнання у філософії. Поняття пізнання та його рівні. Об'єкт і суб'єкт пізнання. Чуттєве і раціональне, емпіричне і теоретичне пізнання. Опосередковане та безпосереднє пізнання. Логіка та інтуїція. Пізнання та творчість.

4. Пізнання і знання. Проблема істини. Практика як критерії істини. Практика як спосіб ставлення і відношення людини до світу і до самої себе. Типологія видів практики: виробничої, соціальної, політичної, духовної. Знання і мудрість.

5. Методологія. Метод як усвідомлений спосіб пізнавальної діяльності. Методологічний арсенал науки.

Термін «діалектика» має давньогрецьке походження. Перекладається він як «вміння, мистецтво сперечатись, рости розмови про наукові речі». Якщо виходити з кореневої основи, то цей термін можна перекласти як «вибирати», сортувати, розділяти на частини». Обидва ці значення так чи інакше присутні в змісті діалектика.

Коли саме з'явився цей термін у філософії, точно не відомо. Проте він фігурує у міркуваннях Сократа, Платона, Аристотеля.

Діалектика як філософська теорія, передбачає певне окреслення сутності: світу, буття, людини, а діалектика як методологія включає у свій зміст: способи, прийоми, виправдані засоби побудови людських міркувань. Діалектика як теорія намагається дати відповідь на питання, що є світ (за суттю), а діалектика як методологія – як повинна мислити людина, щоби пізнання було ефективним, достовірним, виправданим.

Діалектика може поставити теорією світобудови або методологією пізнання та мислення; їй може належати провідне (чи привілейоване) місце у філософії або ж відведена роль допоміжного засобу людського самоствердження в світі.

Діалектика є сучасною загальною теорією розвитку всього суцього, яка адекватно відображає його еволюцію у своїх законах, категоріях та принципах. Діалектика це особливий стиль мислення і особливе світосприйняття, оснований на уявленнях про розвиток і взаємодію всього існуючого.

Діалектика також вважається особливим, переважно філософським методом пізнання світу, хоча загалом цей метод універсальний, придатний також і для науки або для повсякденного вжитку.

Діалектика як теорія розвитку спирається на такі фундаментальні поняття, як зв'язок, взаємодія, відношення.

Принципи діалектики. Категорії діалектики. Закони діалектики, їх методологічне та світоглядне значення. Антиподи діалектики: софістика, метафізика.

Місце діалектики в системі філософії знання.

1. Не зважаючи на наявність в історії філософії досить негативних її оцінок, діалектику не можна вилучити із світового історико-філософського процесу;
2. Прийняття діалектики певними філософськими напрямками супроводжувалась її досить різною інтерпретацією, тому сьогодні підходи до діалектики, повинні враховувати цю різноманітність її розуміння;
3. Сучасне розуміння діалектики повинно назавжди розлучитись із спробами подавати її як єдино можливий науковий метод пізнання та перетворення дійсності, оскільки історія філософії – це багатоманітне поле концептуальних осмислень діалектики.

Діалектика – теорія світобудови, мистецтво логічного мислення, методологія, концептуальна основа революційної ідеології, характеристика особливостей людської діяльності або людського ставлення до дійсності, суспільно корисна форма критичного діалогу та ін.

Принцип (від латинського *principium* – начало, основа) вихідна ідея, первонаачало, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорій, науки або внутрішнє переконання людини, ті практичні засоби, котрими вона користується у своєму житті.

Принципи діалектики – вихідні, об'єктивні за змістом ідеї матеріалістичної діалектики, що відображають найзагальніші закономірності процесу розвитку предметів і явищ об'єктивної дійсності і виконують методологічну функцію у науковому і філософському пізнанні:

1. Принцип тотожності мислення і буття.
2. Принцип єдності рефлексії та руху.
3. Принцип всезагального зв'язку.
4. Принцип тотожності протилежностей.
5. Принцип спів падіння початку та сутнісної основи даного явища чи руху.
6. Принцип спів падіння початку та кінця (явища, процесу).
7. Принцип діалектичного заперечення.

У категоріях діалектичного знаходять відображення найбільш загальні суттєві ознаки, зв'язки, властивості, відношення речей, що мають місце в об'єктивній дійсності.

Категорії – це універсальні форми мислення, форми узагальнення реального світу, в котрих знаходять своє відображення загальні властивості, риси і відношення предметів об'єктивної дійсності.

Категорії діалектики – універсальні логічні форми мислення, в яких відображаються загальні зв'язки, властивості і відношення, що мають місце в об'єктивній дійсності.

У категоріях діалектики фіксується, відображається загальне в речах.

Основними категоріями діалектики є: буття, матерія, рух, розвиток, простір, час, суперечність, антагонізм, кількість, якість, міра, стрибок, заперечення, становлення, одиничне і загальне, причина і наслідок, форма і зміст, необхідність і

випадковість, можливість і дійсність, частина і ціле, система, структура, елементи ін.

Закон – спокійне, стійке відображення існуючого світу.

Закони діалектики – основні універсальні закони, що притаманні всім сферам дійсності, тобто діють у природі, суспільстві та пізнанні; розкривають глибинні підвалини руху та розвитку, їх джерело, механізм переходу від старого до нового, зв'язки нового зі старим, відношення заперечення до заперечуваного.

Можна поділити закони на три групи:

- 1) часткові закони (закони механіки, хімії, біології)
- 2) загальні закони (закони математики, кібернетики, закони збереження).
- 3) Універсальні закони (закони діалектики).

Діалектика спирається на три основні універсальні закони: закон взаємного переходу кількісних змін у якісні, закон єдності та боротьби протилежностей, закон заперечення заперечення.

Вони називаються основними, універсальними законами діалектики, тому що діють у природі, суспільстві та пізнанні.

Закон взаємного переходу кількісних змін у якісні – конкретизується через ряд категорій (якість, кількість, властивість, міра, стрибок), котрі дають цілісне уявлення про його зміст як загального закону про розвиток. Даний закон розкриває внутрішній механізм переходу до нової якості у будь-якій сфері об'єктивної дійсності, відповідаючи на запитання, як, яким чином відбувається розвиток і рух всього сущого.

Закон взаємного переходу кількісних змін у якісні: якщо кількісні зміни перевищують певну міру відбувається різкий якісний стрибок. Наприклад: нагріта до 100°C вода перетворюється на пару хоча за нижчої t° залишається просто гарячою водою.

Закон єдності та боротьби протилежностей – відображає фундаментальну особливість об'єктивної дійсності котра полягає в тому, що всі її предмети, явища і процеси мають суперечливі моменти, тенденції, сторони, що борються і взаємодіють між собою.

Закон єдності та боротьби протилежностей. Усе в світі має свою протилежність. Виникнення розвитку, нарешті розв'язання протилежностей є джерелом і причиною будь-якого руху.

Закон заперечення заперечення – один із основних законів діалектики, який відображає поступальність, спадкоємність у процесі розвитку предметів і явищ об'єктивної дійсності.

Закон заперечення заперечення: нове з'являється шляхом заперечення старого. Водночас воно є поверненням до цього старого на значно вищому рівні. Наприклад: зернина породжує колос, у якому згодом дозріє велика кількість таких самих зернин.

Софістика – спосіб міркування, доказу, який, спирається на навмисне порушення законів і правил формальної логіки, використовує хибні доводи та аргументи застосовує, зокрема, софізми.

Софістика – особливий тип мислення, спосіб міркування та аргументації, налаштований на те, щоб переконати певного суб'єкта в істинності деяких тверджень (концепцій, теорій) примусити прийняти ці твердження.

Софістика (з грецької – міркування засноване на навмисному порушенні законів логіки). Софістика ґрунтується на неправильному виборі вихідних положень, на абсолютизації того чи іншого визначення, на змішуванні суттєвого з несуттєвим, на хибних доведеннях (так званих софізмах). Софістика звертає увагу на те, що зміст знання залежить від форм його виразу в мові, а тому варто лише переформулювати певні твердження, як воно може всіх влаштувати, а отже, все є відносним. В сфері ж відносного безвідносним постає певний інтерес, який не залежно від його змісту та спрямування, може бути реалізованим через використання прийомів свідомого перекручування думки чи то за допомогою мови, чи то через демонстрацію відносності знань і рівності всіх можливих позицій.

Метафізика (від грецького – після фізики) – філософське вчення про надчуттєві принципи та першооснови буття.

Метафізика фіксує той реальний факт, що людське ставлення до дійсності передбачають, що в людському інтелекті наявні елементи над фізичного, ідеального плану, що за для свідомого орієнтування в дійсності людині конче потрібні не біологічні, а взірцеві, еталонні орієнтири та системи відліку.

Отже, метафізика та діалектика є протилежними за рядом фундаментальних начал, а саме: джерело розвитку, руху та зміни: розуміння зв'язку старого і нового, механізмом переходу від старої якості до нової; спрямованістю розвитку; за розумінням суті істинного знання, суті пізнання; за стилем самого мислення також побудованою науковою картини світу.

Отже, софістика і метафізика - це нетотожні, неоднозначні способи мислення. Софістика на відміну від метафізики, не є якоюсь цільною, самостійною теорією пізнання чи його методом. Софістика як спосіб мислення має виключно суб'єктивістський характер. А метафізика – це такий спосіб мислення, котрий має об'єктивні основи, про які йшла мова вище. Метафізика є формою світогляду, котрий дає уявлення про певну картину світу. Софістика ж не має таких якостей. Вона не є світоглядом.

3. Поняття „гносеологія”. Проблема пізнання у філософії. Поняття пізнання та його рівні. Об'єкт і суб'єкт пізнання. Чуттєве і раціональне, емпіричне і теоретичне пізнання. Опосередковане та безпосереднє пізнання. Логіка та інтуїція. Пізнання та творчість.

Проблеми пізнання досліджує розділ філософії (або філософська наука) під назвою "гносеологія" (давньогрец. "гносис" - пізнання; "логос" — учення, наука). Інколи цей розділ філософії іменують "епістемологія" (давньогрец. "епістема" - знання, наука; "логос" - учення), але здебільшого епістемологію розглядають або як теорію знання, або як дослідження лише наукового знання.

Гносеологія була більше характерною для часів класичної філософії, оскільки розглядала пізнання з позиції відстороненого спостереження, а епістемологія — це більше явище некласичної філософії.

Реально здійснює пізнання не свідомість сама по собі, не мозок, а людина з усіма її життєвими проблемами, можливостями, бажаннями та пристрастями. Цей момент входить у поняття об'єкта та суб'єкта як вихідних понять гносеології.

Суб'єкт пізнання — це людина, що постає вихідним пунктом життєвої та пізнавальної активності, що здобуває знання, вибудовує теорії та концепції, зберігає та історично передає їх новим поколінням. **Об'єкт пізнання** - фрагмент (частина) будь-якої реальності (природної, соціальної, суб'єктивної, розумової, душевної та ін.), який не збігається у цей момент з інтелектом, що пізнає, та на який спрямована пізнавальна активність.

Сучасні гносеологія та епістемологія вважають, що **поняття пізнання** має такі **основні аспекти**: 1) *інформативний*, в якому пізнання виступає як процес здобування знань; 2) *діяльний*, або вольовий аспект пізнання, тобто прагнення проникнути в реальність, оволодіти нею; 3) *смысловий* аспект, тобто бажання досягти найважливішого для людини стану досконалості. Внаслідок цього пізнання не зводиться до якогось одного з аспектів взаємодії свідомості та дійсності. Існує кілька видів пізнання, тобто кілька різних способів отримання знань та уявлень про дійсність:

- життєво-досвідне пізнання здійснюється у безпосередньому процесі життєдіяльності, має несистемний, стихійний характер, обмежене життєвим досвідом, проте є стартовим майданчиком для усіх інших видів пізнання;

- наукове пізнання — це теоретичне систематизоване і спеціалізоване, що виходить за межі стихійного життєвого досвіду;

- художньо-мистецьке пізнання на відміну від наукового, яке прагне до логічного конструювання та вилучення суб'єктивного, щільно пов'язане з індивідуальними переживаннями, здійснюється не в поняттях, а в образах. Інформацію, що міститься в художньому образі, неможливо перевести в абстрактне мислення, оскільки образ є взаємодією свідомих і несвідомих елементів психіки. Митець у своїх уявленнях, фантазіях може випередити наукове пізнання;

- релігійно-містичне пізнання окреслює джерела своїх відомостей як божественне об'явлення, особливе просвітлення. Таке пізнання було притаманне деяким духовним вчителям і пророкам;

- екстрасенсивне пізнання — це отримання інформації телепатами, екстрасенсами з якихось незвичних джерел. Природа цього пізнання для науки поки що не зрозуміла.

Рівні та форми пізнання

Пізнанняє складним процесом, що має певну структуру, Виділяють основні форми пізнання— чуттєву та раціональну, а також рівні пізнання— емпіричний і теоретичний.

Чуттєва сторона пізнання є єдністю відчуття, сприйняття і уявлення. *Відчуття* — це відображення за допомогою органів чуття окремих властивостей, певних сторін речей. *Сприйняття* — це синтетичний комплекс різного роду відчуттів, що дає можливість створення єдиного образу предмета, отримання інформації про об'єкт в його цілісності. *Уявлення* — це образ речі чи

явища, що виникає на основі минулого чуттєвого досвіду. Чуттєве відображення не механічно відтворює реальність. Ідеальні чуттєві образи — це завжди поєднання минулого і наявного чуттєвого досвіду, вони обумовлені не лише самим об'єктом відображення, але й особливостями суб'єкта, а також формами раціонального пізнання.

Раціональне (абстрактно-логічне) пізнання здійснюється у формах понять, суджень і умовиводів. Акт пізнання — це завжди єдність чуттєвої і раціональної його форми. Чуттєве пізнання здійснює безпосередній зв'язок з об'єктом, раціональне — відображує загальні, істотні властивості предметів і явищ, які не доступні чуттєвому пізнанню. Своєрідною формою єдності чуттєвого і раціонального знання є інтуїція.

Але яким же чином мислення в змозі охопити те, що не дається в почуттях? Це стає можливим завдяки тому, що мислення, раціонально-логічна форма пізнання є аналогом і відображенням практичної діяльності. Саме практичне перетворення об'єктів виявляє їх внутрішні потенції і властивості. Змінюючи предмети, формуючи їх, створюючи нові об'єкти, які не дані природою, людина осягає їх суттєві ознаки, сталі зв'язки, постійні форми, тобто те, що залишається відносно незмінним, стійким у зміні зовнішніх форм предмету. Так виникають поняття — форми мислення, що відображають загальні, істотні, суттєві властивості і відносно сталі, стійкі відношення предметів, явищ, процесів. Поняття втілюють в собі не лише знання про об'єкти пізнання, але і знання про суб'єкт, його активність, про рівень розвитку практичної діяльності. В образах дійсності, що виникають на основі чуттєвого і раціонального пізнання, відображаються потреби і інтереси, реалізуються мотиви і цілі, ідеали і настанови людини і людства.

Розвиток пізнання відбувається на двох рівнях — *емпіричному і теоретичному*, що відповідає руху мислення від знання явищ до знання сутності. Явища — це окремі відношення предметів, їх зовнішнє буття. Сутність — основа відношень, зв'язків предмету, його внутрішній зміст. Емпіричне знання є відображення явищ, окремих відношень, безпосередніх зв'язків предмету. Одиниця емпіричного знання — *факт*. Теоретичне знання є відображенням сутності, на основі якої пояснюються різноманітні явища. Основним елементом знання є *теорія* як форма логічного мислення, в якій найбільш повно реалізуються знання про предмет.

Структура практики

Пізнання і знання. Проблема істини. Практика як критерії істини. Практика як спосіб ставлення і відношення людини до світу і до самої себе. Типологія видів практики: виробничої, соціальної, політичної, духовної. Знання і мудрість.

Практика є одним із видів діяльності. І визначається вона як матеріальна, чуттєво-предметна, цілепокладаюча діяльність людини з метою освоєння матеріального перетворення природи суспільств і самої себе. Практика - основа і рушійна сила суспільства і пізнання. Практика включає в себе всі види чуттєво-предметної діяльності людини - виробничу, пізнавальну, політичну, соціальну, педагогічну, художньо-мистецьку, адміністративну тощо. Практика - сукупна діяльність людини і людства. І тут вона виступає як досвід.

Життя людини завжди практичне, бо має справу з предметними діями, матеріально-відчутними результатами діяльності.

Практика(грец. *πράξις* «діяльність») — доцільна і цілеспрямована діяльність, яку суб'єкт здійснює для досягнення певної мети. Практика має суспільно-історичний характер і залежить від рівня розвитку суспільства, його структури.

Практика — діяльність, за допомогою якої людина змінює, перетворює світ. Людина, як суспільна, матеріальна істота, що наділена свідомістю, змінює дійсний світ у трьох вимірах:

§ матеріально;

§ на певному конкретно-історичному етапі розвитку суспільства та за допомогою і в межах відповідних суспільних відносин;

§ свідомо.

Сутність практики виявляється у співвідношенні з теорією. Практика — предметно-чуттєва матеріальна діяльність. Теорія — ідеальна діяльність, вона не має як практика безпосередньої взаємодії з матеріальними предметами. Практика — основа всіх інших форм життєдіяльності людини. Щоб їсти, пити, мати житло і одяг людина приречена активно ставитись до дійсності, обробляти її та переробляти відповідно до своїх потреб, в першу чергу матеріальних.

Практично корисливе відношення до природи, з метою створення матеріальних благ здійснюється через працю, матеріальне виробництво. Праця — діяльність людей (чи груп людей) в матеріальній або духовній формах. Практика — чуттєво-предметна, матеріальна діяльність. Праця входить в економіку як систему виробництва, обміну, споживання, що забезпечує матеріальні потреби.

Як процес зміни перетворення природи, олюднення її практика людини створює світ культури. Практика — взаємодія об'єктивного і суб'єктивного, матеріального та ідеального.

Практика людини обмежена соціально-історично (вона залежить від знань, техніки, технології і біології (органи чуття людини обмежені). Сенсорний досвід суб'єкта завжди обмежений. Людина ніколи повністю не знає сутності речей, їх властивостей, багато явищ є неповторні. Існує суперечність між кінцевим обсягом мозку і безкінечністю Всесвіту, невичерпністю матерії. Все це також обмежує практику. На практику впливають клімат, середовище, світогляд, ширина і глибина знань.

Виробнича практика обробляє і змінює природні речі, явища, процеси, створюючи засоби праці, продукти життєдіяльності. Суспільно-політична практика змінює суспільство. Експеримент змінює природні і штучні речі, явища, процеси з метою їх пізнання. Виховна і навчальна практика змінює і формує людину.

Поза цими моментами неможливе людське перетворення світу, але кожний з них, узятий розрізнено, або просте перерахування їх не вичерпують сутності практики як філософської категорії.

- ✓ Об'єкт — те, на що спрямована дія (вплив).
- ✓ Суб'єкт — те, що діє.
- ✓ Мета — те, заради чого здійснюється дія.

- ✓ Результат — те, що одержують по закінченні дії.
- ✓ Спосіб — те, як (послідовність операцій та їх характеристика) здійснюють дію.
- ✓ Засіб — те, з допомогою чого здійснюють дію.

Методологія. Метод як усвідомлений спосіб пізнавальної діяльності.
Методологічний арсенал науки.

Види практики

- ❖ Духовна практика: йога, ісіхазм, суфізм — практика індивідуального вдосконалення.
- ❖ Релігійна практика — практика колективного вдосконалення.
- ❖ Виробнича практика — практика перетворення природи.
- ❖ Соціальна практика — практика підтримки та розвитку суспільства.
- ❖ Револьюційна практика — практика перетворення соціальної реальності.
- ❖ Військова практика — практика силового перетворення геополітичної ситуації.
- ❖ Учбова практика — практика формування суб'єктів суспільства.
- ❖ Медична практика — практика перетворення людської природи.
- ❖ Практика кохання — практика особистих стосунків чоловіка і жінки

Поняття методу, як правило, застосовують для пояснення пізнання, наукового пошуку або ж для окреслення таких інтелектуальних та практичних дій, які передбачають високий рівень усвідомлення того, що ми робимо, чому це робимо саме так і чому результат повинен мати саме такі очікувані характеристики. Самий термін "*метод*" сходить до давньогрецького виразу "*мета- одоїс*", що можна перекласти як "через відстежений (або підготовлений) шлях".

В цілому метод постає своєрідним *концентруванням досвіду діяльності*, а важливість та ефективність методу зумовлені тим, що він інтенсифікує діяльність, дозволяє засвоювати певний досвід в зручній та стислій формі.

Метод – це система принципів, прийомів, правил, вимог, якими необхідно керуватися у процесі пізнання.

Усвідомлення значущості та важливості методу приводить до появи різних форм його фіксацій, розроблень, вдосконалень. Серед таких форм найважливішими постають методологія та методика.

Методологія- це спеціальна частина певної галузі науки або діяльності, що опікується збиранням, осмисленням та обґрунтуванням методів, що в них застосовуються.

Методологія, таким чином, є теоретичною формою оброблення методу, а тому вона дуже важлива для будь-якої науки або ж для певних видів діяльності. Методологія також вказує на те, що метод може бути вироблений та обґрунтований лише на теоретичному рівні пізнання, а тому інколи кажуть, що метод - це теорія, запроваджена в дію, а теорія - це розгорнутий метод. Ясно, що методологія передбачає високий рівень функціонування знань та наукового самоосмислення.

На відміну від методології методика постає зібранням та розробленням ефективних способів використання та застосування певних методів у конкретних ситуаціях пізнання та діяльності, тому методика далеко не завжди передбачає наукові обґрунтування: вона може базуватися на певних, у т. ч. індивідуальних досвідах (тому методики можуть бути іменованими, наприклад, методика шкільного виховання за системою В.Сухомлинського).

Кожний метод включає в себе три основні складові: 1) *описову* складову, що окреслює, яких інструментів, якого обладнання, допоміжних засобів чи-то умов вимагає певний метод, які речі чи матеріали повинні бути задіяні у процес його застосування; це є, так би мовити, "Що?" методу; 2) *операційну* або *процедурну* сторону, що наставляє на те, як саме та в якій послідовності слід здійснювати певні дії; це є "Як?" певного методу; 3) *концептуальну* складову, що є інтелектуальним ядром методу і що передбачає обґрунтування самої можливості певним чином будувати метод; це є "Чому?" метода.

Класифікація методів за широтою використання:

- окремі (специфічні методи, що мають одноактне застосування);
- частково-наукові (що використовуються у частині наук);
- загальнонаукові (що застосовуються у більшості наук);
- всезагальні методи, тобто ті, що покладаються в основу самої дії пізнання та у обґрунтування будь-яких методів.

Найбільш авторитетні методи сучасної філософії: феноменології або ейдетичного аналізу, логічного аналізу, категоріального аналізу, діалектики, системно-структурного аналізу, герменевтики, трансцендентальної аналітики.

Ми досить часто, обговорюючи якісь складні питання, посилаємося на науку, бо наукове пізнання сьогодні є найрезультативнішим і найавторитетнішим.

Наука - особливий різновид пізнавальної діяльності, спрямований на отримання об'єктивних, системно організованих та обґрунтованих знань про навколишній світ.

За змістом науку можна поділити на: > знання про світ, > про алгоритми дій та дійових операцій та > знання про можливості людини в її ставленні до світу.